

УДК 811.161.2;81'27

Масенко Л. Т.

КОНЦЕПТ ЄДНОСТІ В МОВІ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

Концепт єдності в радянській «новомові» розглянуто в історичному розвитку – від втілення ідеї класової єдності пролетаріату у всесвітньому масштабі до ідеї побудови єдиного уніфікованого суспільства. Розглянуто лексичні засоби реалізації концепту в мові радянського тоталітаризму.

Ключові слова: концепт «єдність», мова радянського тоталітаризму, «новомова», лексика.

В основу вчення Карла Маркса лягла шляхетна ідея побудови справедливого суспільства. Головною передумовою цього мала стати, на його переконання, ліквідація класового поділу капіталістичного суспільства на експлуататорів, які зосереджували у своїх руках засоби виробництва, та експлуатованих, що змушені були як наймані трудівники працювати на збагачення визискувачів. Експлуататорів Маркс відносив до реакційного класу, експлуатованих – до прогресивного. Відповідно в найбільш визискуваному класі найманих робітників К. Маркс убачав головну рушійну силу майбутніх кардинальних суспільних змін.

Здійснення пролетаріатом історичної місії революційного перетворення світу мало відбутися шляхом його міжнародного об'єднання. Ідею втілювало гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», яке К. Маркс і Ф. Енгельс запропонували 1847 року. Всесвітню відомість гасло здобуло після того, як К. Маркс і Ф. Енгельс опублікували «Маніфест комуністичної партії» 1848 року.

Оскільки марксизм-ленінізм був офіційною ідеологією Радянського Союзу, гасло стало невіддільним складником радянської символіки. У гербі СРСР лозунг був написаний на червоних стрічках п'ятнадцятьма мовами народів союзних республік. Знизу по центру був розміщений

напис російською мовою «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!». Лозунг містився і на гербах союзних республік, а також на грошових знаках, партійних документах, на титульних сторінках газет тощо.

Ідея міжнародного об'єднання одного класу для здійснення ним месіанської ролі перебудови світового ладу передбачала ліквідацію кордонів між державами. Це втілювала й назва першого міжнародного товариства робітників, створеного 1864 року за ініціативою Маркса, – Інтернаціонал (від фр. L'internationale, похідного від лат. inter «між» і nation «нація»).

Міжнародний пролетарський гімн «Інтернаціонал», офіційно затверджений як державний у СРСР, також проголошував майбутню перемогу пролетаріату в усьому світі:

Лиш ми, робітники, ми, діти

Святої армії труда,

Землею будем володіти,

А паразитів жде біда... [12, с. XXXV]

У перші десятиліття після захоплення влади в Російській імперії більшовики сподівались на світову революцію. Їхні месіанські претензії на утвердження свого панування у всесвітньому масштабі поширювала не тільки партійна пропаганда, а й масова культура, найвідомішим творцем якої був популярний поет Володимир Маяковський. Для прикладу наведемо фрагмент

з його поезії «Товаришеві Нетто – пароплаву і людині»¹:

*Ми живемо злютовані в залізній клятві.
За неї на смерть, і кулею бийте швидко:
Це – щоб у світі без Росій, без Латвій
Жити єдиним людським гуртожитком*
[10, с. 174].

Утопічну ідею постання в недалекому майбутньому Всесвітнього Радянського Союзу пропагували й тексти пісень, що видавалися за зразки колективної народної творчості, хоча за змістом нагадували радше злободенну політичну агітацію. Прикладом такої псевдонародної творчості може бути «Пісня німецьких робітників», вміщена в збірці «Українська народна пісня» 1930 року видання:

*Вогонь лєнінізму нам шлях прокладає –
На штурм капіталу всесвіт підіймає.
Два класи зустрілись в останнім бою.
Нам гасло – Всесвітній Радянський
Союз!* [8, с. 619].

Марксистська ідея безкомпромісної класової боротьби й перебудови економічного ладу передбачала кардинальні зміни соціальної структури кожної країни, а реалізація проекту міжнародного об'єднання пролетаріату для встановлення влади робітничого класу вимагала ліквідації кордонів між державами.

У перші роки після захоплення влади в Російській імперії, коли більшовицьке керівництво вірило в переростання російської революції у світову, перед ним поставало й питання спільної мови для різнонаціональних робітничих мас. Про це свідчить впровадження за ініціативою Л. Троцького вивчення есперанто в ряді частин Червоної Армії [11, с. 190]. Експеримент, проте, виявився невдалим, бо жодна штучна мова не може замінити живої.

Не виправдались і сподівання більшовиків на світову революцію, внаслідок чого 1925 року Сталін висунув тезу про можливість побудови соціалізму в окремо взятій країні.

Щоправда, від претензій на світове панування комуністична партія не відмовилась, але змушена була відкласти його реалізацію на невизначене майбутнє. Теза про майбутнє злиття всіх націй у світовому масштабі після перемоги комунізму залишалась у програмі КППС упродовж усього періоду її панування в СРСР. Так, у статті «Нація» у «Великій радянській енциклопедії» зазначалося: «Спираючись на марксистсько-ленінську теорію, можна передбачати, що повна

перемога комунізму в усьому світі створить умови для злиття націй, і всі люди будуть належати до всесвітнього безкласового й безнаціонального людства, що має єдину економічну й єдину за змістом, найбагатшу й різноманітну комуністичну культуру» [13, с. 376].

Збереження такої утопічної ідеї в програмних документах КППС у 1970-х роках демонструє крайній догматизм комуністичної ідеології, її нездатність реагувати на суспільні зміни. Адже хід історії на той час довів хибність вчення Маркса про загибель капіталізму внаслідок власних суперечностей. Демократія й виборче право спростували його прогноз про неминучість зубожіння робітників в індустріальному суспільстві. Як зазначала Барбара Ворд, «комунізм тупцює на місці, повторюючи ті самі гасла та проголошуючи ті самі міти, немовби весь хід подій зупинився в той момент, коли Маркс і потім Ленін глянули своїм згубним оком на західне суспільство» [3, с. 109].

У наведеній вище цитаті з програми КППС виразно виявляється така типова риса радянської «новомови», як домінування оцінки над значенням слів. Згідно з польським дослідником «новомови» Міхалом Гловінським, «значення можуть бути незрозумілими й нечіткими, але оцінки мають бути виразними й однозначними» [4, с. 160]. Це уможливило такі поєднання слів у її текстах, які суперечать логіці, і в звичайній мові кваліфікувалися б як абсурдні. Таким є, зокрема, визначення майбутньої комуністичної культури як «єдиної за змістом, найбагатшої й різноманітної». Культура, яка характеризується єдністю змісту, тобто уніфікованою смисловою одноманітністю, не може бути «найбагатшою» і тим паче «різноманітною». Змістова однозначність заперечує різноманітність.

Подібних прикладів застосування в новомові засобів, які М. Гловінський називає «вільною семантикою», можна навести багато, починаючи зі слів гімну Радянського Союзу, яким 1944 року був замінений «Інтернаціонал»: «Союз нерушимый республик свободных // Сплотила навеки Великая Русь». Словосполучення «союз нерушимый» і «сплотила навеки» входять у смислову суперечність із означенням республік прикметником «свободный». Проголошена «непорушність» союзу республік і «навічна» їх згуртованість унеможливають поняття свободи, вільного самовиявлення.

Концепт єдності в тоталітарній мові втілював основоположну ідею комуністичного вчення про створення одностайного суспільства. Одностайність була запроваджена в усіх сферах

¹ Специфіку розташування рядків поезії В. Маяковського у вигляді «сходинки» не зберігасмо.

суспільного життя: в державній ідеології її втілювало вчення марксизму-ленінізму як «єдино правильне»; в політичній сфері єдностайність забезпечувала єдинопартійна система і партійний контроль над усіма засобами масової інформації; мовно-культурну єдність реалізувало поширення російської мови у функції мови міжнародного спілкування, а фактично державної мови в СРСР.

Потужне знаряддя русифікації радянська влада отримала з появою у 1950-х роках телебачення. ТБ, поряд з радіо, дало їй змогу посилити й прискорити процеси мовно-культурної уніфікації населення СРСР, що за часів Брежнєва втілювалось у тезу про постання «нової історичної спільноти – радянського народу».

Концепт єдності втілювався в гаслах, лозунгах, символах, наборі канонічних фраз. Популярним було словосполучення «непорушна єдність». Так, ідею соціальної єдності пропагувало постійно повторюване гасло «непорушної єдності робітничого класу і колгоспного селянства» [5, с. 12]. Єднання поколінь символізував червоний галстук: «Червоний галстук став революційним символом єднання комуністів, комсомольців і піонерів» [5, с. 12]. Але найбільшого поширення набув лозунг «Народ і партія єдині». Популярне гасло, проте, не відповідало реальному стану речей. Правдиві відносини партії і народу фіксували законодавчі документи, зокрема Конституція СРСР 1977 року, що визначала КПРС «керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства» [9]. Гасло «Партія і народ єдині» маніпулятивно використовувало поняття єдності, оскільки за ним стояла реальна підпорядкованість народу керівній групі. Цю схему відносин партії й народу особливо виразно унаочнювала норма проведення радянських свят та урочистостей, коли повз трибуну, на яку підіймалося партійне керівництво, мусили пройти вишикувані в колони маси людей, щоб продемонструвати свою безумовну згоду й підтримку політиці КПРС. Влучну характеристику реальної позиції КПРС у радянському суспільстві дав Йорг Баберовскі: «Так само, як цар був символом, на якому трималася стара Росія,

єдність радянської імперії ґрунтувалася на партії. У публічній сфері більшовики представляли свою партію як орден обраних, як ефективний інструмент панування» [1, с. 64].

Необхідно наголосити й на засобах, якими була досягнута в сталінський період декларована єдність радянського суспільства. Голова Комінтерну Георгій Дімітров у своєму щоденнику записав слова Сталіна під час застілля в листопаді 1937 року з нагоди роковин Жовтневої революції: «Кожного, хто своїми діями і думками посягає на єдність соціалістичної держави, ми нещадно знищуватимемо. За знищення усіх ворогів до кінця, їх самих, їх роду!» [1, с. 151].

Запроваджена Сталіним практика терору безпрецедентних масштабів, впроваджена каральними органами вимога доносительства, постійного пошуку й виявлення всюдисущих ворогів, що поширювалася навіть на близьких родичів, знищила громадянське суспільство, зруйнувала мережу міжлюдських зв'язків, усі сфери комунікації, інформації чи організації, крім нав'язаних насильно правлячим апаратом [7, с. 110].

Ошуканство комунізму, як зазначає Ален Безансон, виявляється в тому, що те, що називають людським і людяним, є насправді надлюдським і надлюдяним. У цій системі «людське і людяне не мають ні права, ні майбутнього. Класи не примирені – вони зникають. Суспільство не стає однорідним – воно зруйноване у своїй самостійності й властивому йому розвитку. Не пролетаріат воює з капіталізмом, а ідеологічна секта, яка говорить від його імені» [2, с. 42].

Радянська система була впроваджена й трималася на терорі й на ошуканстві. У надрах її потужного пропагандивного апарату було створено цілу систему фікцій, призначених підмінити життєві реалії. До світу фікцій належав і поширений у радянській «новомові» концепт єдності радянського суспільства.

На завершення варто додати, що комуністична імперія зазнала краху й через те, що проведена в ній безпрецедентна уніфікація суперечила універсальному кібернетичному закону необхідної багатоманітності – закону Шеннона і Рос-Ешбі, на який неодноразово посилається лінгвокультуролог Роман Кісь [6, с. 65].

Список літератури

1. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму / Й. Баберовскі. – К. : К.І.С., 2007. – 245 с.
2. Безансон А. Лихо століття. Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту / А. Безансон ; пер. з фр. Т. Марусика. – К. : Університетське вид-во «Пульсар», 2007. – 136 с.
3. Ворд Б. П'ять ідей, які змінюють світ / Б. Ворд ; [пер. з англ.]. – Нью-Йорк : Ukrainian Student Press, 1960. – 145 с.
4. Гловінський М. Новомова / М. Гловінський // 12 польських есеїв / М. Гловінський. – К. : Критика, 2001. – С. 158–182.
5. Калиновська О. В. Вербальний ритуал у українському політичному дискурсі 70-х років ХХ століття / О. В. Калиновська // Наукові записки НаУКМА. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – Т. 34 : Філологічні науки. – С. 10–14.

6. Кісь Р. Глобальне, національне, локальне (соціальна антропологія культурного простору) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2005. – 300 с.
7. Колаковський Л. Мої правильні погляди на все / Л. Колаковський ; [пер. з пол. С. Яковенка]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 280 с.
8. Комінтерн. Пісня німецьких робітників // Українська народна пісня / упор. Андрій Хвиля. – К. : Держ. літ. вид-во, 1930. – С. 619.
9. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>. – Назва з екрана.
10. Маяковский В. Товаришеві Нетто – пароплаву і людині / Маяковский Володимир ; [пер. М. Бажана] // Маяковский В. Вибране. 1914–1930 / Маяковский Володимир ; пер. за ред. Миколи Бажана. – К. : Держ. літ. вид-во, 1940. – С. 173–175.
11. Мечковская Н. Б. Общее языкознание : Структурная и социальная типология языков : [учебн. пособ. для студ. филол. и лингв. спец.] / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта : Наука, 2001. – 312 с.
12. Міжнародний пролетарський гімн. Слова Ежена Потье у перекладі Миколи Вороного // Українська народна пісня / упор. Андрій Хвиля. – К. : Держ. літ. вид-во, 1936. – С. XXXV.
13. Нация // Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969–1978. – Т. 17. – 1974. – С. 376.

L. Masenko

THE CONCEPT OF UNITY IN LANGUAGE OF SOVIET TOTALITARIANISM

The concept of unity in the Soviet totalitarian language is considered in historical development – from the embodiment of the idea of the class unity of proletariat on a global scale to the idea of constructing a unanimous unified society within the Soviet empire.

Although the Bolsheviks' hopes for world revolution did not come true, they did not abandon their claims to world domination. The thesis about the future merge of all nations on a global scale after the victory of communism remained in the program of the Communist Party during the whole period of its rule in the Soviet Union.

The concept of unity in the totalitarian language embodied the fundamental idea of the Communist doctrine about the creation of the unanimous society. Unanimity was introduced in all spheres of public life. In the state ideology it was embodied in the teachings of Marxism-Leninism as “the only correct”. In the political sphere unanimity was established by the single-party system and the party control over all the public media. Linguistic and cultural unity was realized by spreading Russian language as the language of international communication and in fact the state language in the USSR.

The Soviet system was introduced and was based on terror and deception. A system of fictions intended to substitute life's realities was created in the depths of its powerful propaganda machine. The widespread in the Soviet ‘Newspeak’ concept of the unity of the Soviet people belonged also to the world of fictions.

The paper considers lexical means of the realization of the concept in the language of Soviet totalitarianism. The concept of unity was embodied in the slogans, symbols, sets of canonical phrases. The most widely used was the slogan “The people and the Party are united.” Like all other Soviet slogans, it served a manipulative function to hide the truth, – namely, the real state of the absence of rights of the people, their absolute subordination to the ruling party.

Communist empire collapsed also because of the unprecedented unification, contradicting to the universal cyber law of Requisite Variety by Shannon and Ross Ashby.

Keywords: concept “unity”, language of Soviet totalitarianism, “newspeak”, lexic.

Матеріал надійшов 26.08.2016